

AZƏRBAYCAN'DA NOVRUZ MƏRASİMİ

Prof. Dr. Azad NƏBİYEV - Məsudə FƏRİZ KİZİ

Xalqımızın böyük mərasimlərindən biri də Novruzdur. Bu mərasim hər il mart ayının 20-21-22-də (köhnə təqvimlə 7-8-9-da) keçirilir. Novruz Şərq xalqlarının erkən əkinçilik, məhsul bolluğu e'tiqaqları ilə bağlı bu mərasim el arasında böyük bayram kimi keçirilmişdir. Xalq bu bayrama, Novruza qırx gün qalmışdan başlamışdır. Evvel çərşənbəyə qədərki on gündə hər yerdə böyük təmizlik işlərinə başlar, sayaçılar heyət-heyət gəzib dölün başlanması ərəfəsində sayadan pay alıb pay verirdilər. "Sayaçı" adı ilə xalq arasında müxtəlif variantlarda yayılmış mərasimin bir variantına görə sayaçılar kəndin bir başından düşüb qoyun-quzusu olandan pay alar, qapıları döyə-döyə bütün kəndi dolanardılar. Qoyun-quzusu olmayanlara yığılan "pay"dan sayaçılar pay verirdilər. Beləliklə, çoxlu qoyunu olan pay verirdi ki, döl uğurlu keçsin. Sayaçılar yığıqları payı isə yoxsullara, kasıblara qoyun-quzusuz evlərə paylayardılar ki, döl bərpa olunsun, damazlığı qurumuş qada "benzəyən" heyətlərdə qoyun-quzu artsın, çoxalsın.

Evvəl çərşənbəyə qədərki günlərdə yay şumuna, əkininə, hazırlıq görüldü, öküzlər nallanar, qaşovlanlar, təmizləndi. Öküzü olmayan öküz alar, cütü sınınan cütü düzələrdi və s. Eslində evvel

çərşənbəyə qədər qarşıdakı əkinçilik işlərinin hazırlıq görüldü. Bu yeni əmək mövsümünə əsl xalq baxışı, el hazırlığı idi. Çox maraqlı idi ki, səpin üçün saxlanan buğda, arpa quyuları evvel çərşənbəyə açılardı. Məhsul bol olsun deyərək arpa, buğda quyularının başından qışığı qurtaranlara dən verirdi. Buğda quyularının başında səmeni qoymaq, hedik aşı bişirmək, qovurma qovurmaq üçün yağır-fügeraya pay paylanardı. Xalqda belə inam vardı ki, evvel çərşənbədə bir verənin məhsulu yüz qat artığı ilə gələrdi. Novruza qədərki çərşənbələrin hamısı uğur, xoşbəxtlik, səadət, bolluq və firavanlıq rəmzləri ilə bəzənərdi. Bütün bu rəmzlər isə daha erkən təsevvürlər, insanın təbiət, məhsul və əməklə bağlı yaxşılıq, xeyirxahlıq, e'tiqaqları ilə əlaqələndirilirdi.

Novruza qədərki ikinci çərşənbə çəkər, üçüncü çərşənbə isə xəbər çərşənbə (və ya su çərşənbə) adlanardı. Hər çərşənbənin özünə məxsus şənliyi, ayini e'tiqadı vardı. Axır çərşənbədə isə Novruz şənlikləri daha böyük təntənə ilə qeyd edilməyə başlar. Bir-birindən rəngarəng neqmələr oxunur, ayinlər icra edilir, tamaşalar, oyunlar göstərilirdi. Müxtəlif tarixi dövr və məkanlarda xalqın Novruz e'tiqaqları və ayinləri qarşısında bir sıra dinlər aciz qalmışlar. Çıxış yolunu Novruzu özününküləşdirməkdə gören müxtəlif din xadimlərinin bütün cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, Novruz

* Azərbaycan Uşaq Folkloru Kitaphanesi-Mərasimlər, Adətlər, Ağışlar" adlı kitaptan alınmışdır.

özünün en mühüm ilkinlik xüsusiyyətlərini qoruyub bu günümüze qeder qetirib çatdırmışdır.

Novruz başdan-başa ruh yüksekliliyi, emək çöşğunluğu, torpağa, insana mehəbbət bayramıdır. Novruz yazın gelişine, torpağın yeni ekine, yeni mehsula, bolluğa firavan heyata çağırış bayramıdır.

Daha qedimlerde təbiətin oyanması-na xoşbəxtlik və səadət rəmzi kimi baxan insanlar yazın gelişini, havaların istiləşməsi, yeni ekinçilik mövsümünün başlanması, təbiətin yenidən canlanması, yaşllaşması ilə bağlı müxtəlif neğmələr, oyunlar, mərasimlər yaratmışlar. Bütün bu ilkin, ibtidai sənət nümunələri isə sonralar Novruz ətrafında cəmleşmişdir.

Novruz mərasimini bəziləri yalnız olaraq Zerdüştləklə, digərləri isə İslamla bağlamağa cəhd göstərmişlər. Lakin bütün cidd-cəhdlərə baxmayaraq Novruz mərasimlərində dinlərdən qabaqkı təsevürlər bütün aydınlığı ilə əks olunmaqdadır. Bu bayramın qədim insanların bolluq, bərəkət, qüdsiyyətlə, emək, eməkçilik və məişət həyatı ilə bağlı yarandığını əks etdirən solmaz şefeqləri zaman keçdikcə daha qüdrətlə şö'lənlənmişdir.

Bütün dinlər onu qəbul edənlər arasında özündən əvvəlki e'tiqad və təsevürləri sarsıtmağa cəhd göstərmişlər. Qədim ekinçilik bayramının aqibəti də belə olmuşdur. Zerdüştlük bu mərasimi xalqın hafizəsindən çıxarmağın mümkün olmadığını gördükdə ona atəşpərəst rəngini vürmüşdür. Tonqal yandırmaq, od üstündən atdanmaq və s. kimi ənənələrlə onu "özününküleşdirmişdir". Bu bayramı rəğbətlə qarşılayan Zerdüştlər bütözlükdə onu Zerdüştin adı ilə bağlı yarandığını rəsmiləşdirməyə də

cəhd göstərmişlər lakin bu bolluq və bərəkət bayramının su kultu ilə bağlı güneşi, küləyi, yağışı çağırmaq, səmeni gətirmək, axır çərşənbənin müqəddəsliyi və s. ilə bağlı bir çox ilkin təsevürləri qorunub saxlanmışdır.

Ulu babalarımız bəş bu bayramı gərəsen nə vaxtdan keçirməyə başlamışlar? Qədim bir Türk əsətirində bu suala belə cavab tapmaq olur:

"Oğuz oğlu zağada yaşayanda qışdan yaman qorxardı. Ona görə də ilin üç fəslində qışa tedarük görər, dünyanın nəzənəmetini zağaya yığıb gətirərdi. Bir il qış uzun çəkdi. Oğuz oğlunun azuqəsi qurtardı. Çaresiz qalan Oğuz oğlu Böyük çillənin otuzuncu günü zağadan bayıra çıxdı ki, yeməyə bir şey tapıb gətirsin. Nə qədər gəzdi, dolandı, heç nə tapmadı. Saqqal bu bağladı, eli-ayağı dondu. Kor-peşiman əvə qayıdanda yolda bir qurd balasına rast gəldi.

– Oğuz oğlu, bu qarda-boranda haradan gəlirsən?

Oğuz oğlu başına gələn əhvalatı danışdı. İlin aylarından gileyləndi. Dedi ki, ələ ay var yaxşı dolanırıq, ələ ay var acından qırhırıq. Ayları tərifiyədi, ayları yamanladı.

Qurd balası dedi:

– Ey Oğuz oğlu, qabaqdakı yol ayrıcında səni bir sürü qoyun, bir qucaq sünbül, bir cəhrə, bir də əl dəyirmanı gözleyir. Onları alıb zağana apararsan. Qoyunu kəsib etini yeyərsən, yunundan cəhrədə ip eyirər, özünə paltar tikərsən, dərisini cəyninə geyərsən. Sünbülün dənini də əl dəyirmanında çəkər, unundan çörək bişirərsən. Yaz çıxarsan. Ancaq səni verdim əmanətlərdən gərəq muğayət olasan. Sünbülü və qoyunu özün artırasan. Quzuları əlinin içində saxlayıb böyüdəsen. Sünbülün dənini yere səpib onu alınının tərini ilə suvarasan. Dədiklə-

rime emel eleye bilmesen yaşamaq senin üçün çetin olacaq.

Oğuz oğlu yol ayrıcına geldi. Qurd balasının dediklerini götürüb zağaya getirdi. Qışı kefi kök dolandı. Yazda sürünü dağlara yaydı, sünbütlü toprağa seydi, gece-gündüz sürülərin, sarı sünbütlün qulluğunda dayandı. Oğuz oğluna bir bolluq üz verdi ki, gel göresən. O gündən Oğuz oğlu bütün ili işledi. Qurd balasına rast gəldiyi Böyük çillenin otuzuncu günündən isə bayrama hazırlaşmağa başladı. İlin axır beş gününü yedi, içdi, çaldı, çağırdı, qonum-qonşuya bayrama getdi.

Deyirlər Oğuzlar ele o vaxtdan həmmən günü en əziz bayramlarından hesab əlemişlər. Ele o gündən Oğuz oğlunun heyətində yeni gün başlamış, o günə Novruz adını verən Oğuz oğlu onu hər yaz bayram etmişdir. O gündən Novruz xalq arasında fırvan yaşayışa, bolluğa, bəreketə, yaradıcı eməyə çağırış rəmzinə çevrilmişdir.

Ele o gündən xalq bayrama qırx gün qalmış hazırlıq, təmizlik işlərinə başlamış, özünün "Novruzqabağı neğmələri"ni yaratmışdır. Bu neğmələrdə bayrama qeder şumun başa çatması, qoyun-quzunun yaza salamat çıxartılması, dönlün uğurlu keçirilməsi, delemenin, südlün, etin, yağın, pendirin bol olması və s. arzulənmişdir. Bayram günlərində qız-geline bayram donluğu üçün ip eyirən cəhreye, evdə güzəranlıq rəmzi olan nəhreye, "qonça güllü", "xonça güllü" xalılar toxuyan xanaya neğmələr qoşulmuşdur.

Novruz neğmələrində erkən təsevvrilər, təbiət varlıqlarını insan cildində təsevvr etmək kimi animist baxışlar öz əksini tapmışdır.

Bayramın bütün etnoqrafik cizgileri Novruz neğmələrində öz əksini tapmış-

dır. "Semeni", "A yel baba, yel baba", "İl-de göyərderem seni", "Qodu-qudu", "Yağış gəlir" və s. kimi nümunələr, bayramı şux keçirmək istəyən xalqın arzusunu ifadə edərsə, "hecələr, hücelər" neğməsində bayram detallarının bütöv lövhələri əks olunur.

Novruz neğmələri içərisində qışın qurtarması, yazın gəlməsini arzulayan neğmələr xüsusi yer tutur. "Qarı ilə Martın dəyişməsi"ndə isə bütövlükdə iki rəmz - Qışla Yaz qarşı-qarşıya dayanmışdır. Qış ne qəder sərt, amansız olsa da, Yazın iradəsi qarşısında meğlub olur. Qarının sevinci yere-göyə sığmır.

Novruz bayramında xalq arasında bir-birindən rəngarəng oyun və tamaşalar göstərilirdi. Bunların içərisində at-çapma, oxatma, qılınc oynatma, kəməndatma, zorqana, eylence, kendirbaz, sim pəlvanı, masqara-qaraçı və fərdi tamaşalar xüsusi yer tuturdu. Həmmən tamaşalarda oxunan neğmələr özünəməxsus oynaq vəznə malikdir.

Xalq özünün heyət, sağlamlıq, təmizlik, əmək verdiyi və s. bağlı bir çox ayın, e'tiqad və mərasimini Novruzla bağlamış, bələklə de onların əl içərisində geniş yayılmasına və kütləviləşməsinə nail olmuşdur. Novruz başdan-başə ruh yüksəkliyi, əmək coşğunluğu, torpağa, insana məhəbbət bayramıdır. Bu bayramda həmmən özünə təze paltar alar, təze paltar tikdirər, qız-geline təze çəkme, qırmızı don geydirirdi.

Novruz adətlərində ulu babalarımızın ən müdrik dünyagörüşü, humanist baxışları, həlim, qayğıkeş təbiəti özünü göstərir. Bu nümunələrdə xalq gıyınasının əhəmiyyəti, onun təbliği, yaxşılıq, xeyirxahlıq, Vətəni sevmək və s. kimi yüksək mənevixləqi keyfiyyətlər əks olunmuşdur.

Novruz bayramının daha şən və ten-

teneli keçirilməsində Novruz tamaşaları və oyunları xüsusi yer tutur. "Ekənde yox, biçənde yox, yeyənde ortağ qardaş", "Kos-Kosa", "Kendirbaz" və "Sim pəlvanı" tamaşaları, onlarla xalq oyunları Novruz şənlikləri barədə təsevvürlərimizi daha da genişləndirir. Yazın gelişimi sabirsizliklə gözleyen xalq "Kos-kosa"da yaratdığı remzlərdə öz isteyini düzlu bir gültüqlə, mehəretilə ifadə edir.

Novruz etnoqrafik heyatı Azərbaycan xalqı üçün seciyyevi olan sifir milli elat heyatıdır. O, her cür dini-mistik və mülkədar debdəbesindən uzaqdır. Bu heyat bütövlükde M.P. Vaqifin obrazlı şəkildə ifadə etdiyi:

Xalq batıb səkerə, noşuta, qəndə,

Bizim evde axta, zoğal da yoxdur -

deyən Azərbaycan kendlisinin etnik-felsefi dünyasıdır. Novruz şənlikləri, debdəbedən çox, təbülliyi, səmimiliyi ilə seciyyevidir. Novruz Azərbaycan kendlisinin torpağa, onu sevməyə, ezizləməyə, torpaqdan daha bol ne'mət götürməyə çağıran eməkçi xalqın bayramıdır.

Ele ona görə də xalq axır çərşənbədə şərə yandırır, zənça düzəldər, tonqal qalayır, here bacardığı kimi Novruza hazırıq görərdi.

Evlərdə, heyətlərdə təmizlik işləri görürlər, bağlar, baçalar səhmənə salınır, ağacların, gül kollarının artıq zoğları kesilər, xalça-palaz yuyulardı. Ağac dibləri belləner, su arxları təmizləner, bağlar sulanardı. Uşaqlara heyva, fındıq ağacından göz muncuğu düzəldilər, hətta mal-qaranın buynuzundan belə muncuqlar, qırmızı esgi asılardı. Heyət-bacalarda üzərrik yandırılar, oğul-uşaq üzərrik tüstüsünə verilər. Analar, nənələr, oxuyardılar:

Üzərriksen havasan,

Cəmi dərdə davasan

Üzərrikler çırdasın

Yaman gözler pirdasın

Axır çərşənbə daha təntənəli keçirilərdi. Novruz şirniləri bişirilər, zənçələr bezeyərdilər. Novruz bayramının xalq gıgıyenasını öyrənmək, el arasında səliqəşahmən, təmizlik yaratmaq baxımından xeyirli rölü çox olmuşdur. Axır çərşənbəyə qədər ev-əşiyin bütün çirkli palaz-xalçası təmizlənməli, pal-paltar yuyulmalı, keçəli, demirovu, il yarası olanlar müalicə edilməli, hamı bayramı sağlam və gümrəh qarşılmalı idi. Axır çərşənbə və Novruz günlərinə qədər aparılan bütün bu təmizlik işlərinin sağlamlığa böyük müsbət təsiri olmuşdur.

Bazarlar qabağına yumurta döyüşdürənlər yığışır, "serin su var, serveri" deyənlər su bardaqlarına qırmızı bağlayıb, yənə meydanə çıxardılar. Evlərdə, meydançalarda, bazarlarda Yazın remzi olan səmeni göyərdilər, taxçalara, rəflərə düzülərdi. İl həmin günlərin müeyyən saatında təhvil verilər. Köhnə təqvimə görə hər il bir heyvan üstündə olardı. Novruz ərəfəsində ilin hansı heyvan üstə təhvil verilməsi, onun şərhi ətrafında uzun-uzadı mübahisələr olardı.

Novruzda Bayram süffresi açılardı. Buraya əsasən milli yeməklər, aş, milli şirniyyat, govurğa, lepe və s. qoyulur, süffredə şəm yandırılardı. Xugeber milli regionlarda yetişən məhsullardan ibarət olur - badam, püstə və s. süffreləri bezeyirdi. umumiyyətlə, süffredə yəddi cür meyvə olardı.

Bayram süffresi Novruzun şamları yandırıldıqdan sonra açılardı. Ailenin bütün üzvləri süffreyə oturər, bayram xörəkələrindən yeyərdilər.

Novruz axşamı tüfəng atmaq da debdə idi.

Bayram axşamı bacalardan torbalar səllənar, qapılara papaq atılar, uşaqların şən nəğmə səsləri bir-birinə qarışardı.